

Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

ISSN 1303-2054 | e-ISSN 2564-7741

Yıl: 25, Sayı: 43, Ocak-Haziran 2020

**ŞEHİR TARİHÇİLİĞİ AÇISINDAN BABÜRNÂME'DE
SEMERKAND ÖRNEĞİ**

SAMARKAND AS AN EXAMPLE OF URBAN HISTORIOGRAPHY IN
BABURNAMA

Dr. Öğr. Üyesi Mesut AVCI

mesutavci@adiyaman.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-1310-3108

Adıyaman Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi
İslam Tarihi ve Sanatları, Türk İslam Edebiyatı Ana Bilim Dalı
Adıyaman/Türkiye

Atıf@ Avcı, Mesut. "Şehir Tarihi Açısından Babürnâme'de Semerkand
Örneği". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (Haziran, 2020): 31-
59

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 30 Nisan 2019/ 30 April 2019
Kabul Tarihi / Accepted : 11 Haziran 2020 / 11 June 2020
Yayın Tarihi / Published : 15 Haziran 2020 / 15 June 2020
Sayı – Issue : 43
Sayfa / Pages : 31-59
DOI : 10.30623/harranilahiyatdergisi.559426

Öz

Şehir Tarihçiliği çalışmaları çok eski dönemlere dayanmaz. İslam Tarihi’nin daha sonradan bir parçası haline gelmiş olan Şehir Tarihçiliği ülkemizde çok tanınan bir alan değildir. Aslında Şehir Tarihçiliğinin birçok yönüyle yazılabileceği en iyi ülkelerden birisi olmamıza rağmen bu konuda ülkemizde hâlâ boşluklar mevcuttur. İslam Tarihi’nde Şehir Tarihçiliği İslam’ın ilk dönemlerine kadar dayanmaktadır. Bunu kutsal şehirleri tanıtan eserlerde ve şehirlerin fetihlerini anlatan eserlerde görmekteyiz.

Babürnâme de Şehir Tarihçiliğine benzer bir kaderi yaşayarak ülkemizde üzerinde yeterince çalışmalar yapılmamış eserlerden biridir. Tarih, Coğrafya, Edebiyat ve daha birçok alanla ilgili bilgilerle dolu olan kitap yeterince tanınmamış, tanıtılmamıştır. Babür; hatıratında gezdiği, gördüğü, fethettiği yerleri bazen ayrıntılarına girerek anlatmıştır.

Makaleye önce Şehir Tarihçiliği ile ilgili bilgiler vererek başladık. Arkasından Semerkand tarihi ile ilgilendik. Makalede amaçladığımız şey, bu iki konuyu Babürnâme üzerinden bir araya getirmektir. Babür, hatıratında Semerkand’ın siyasi tarihini, coğrafyasını, edebiyatını, bitki örtüsünü ve daha birçok özelliğini ince ayrıntılarıyla işlemiştir. Bu da Babür Şah’ın iyi bir şehir tarihçisi olabileceğini ve Babürname’nin de iyi bir şehir tarihi kitabı olabileceğinin güzel örneklerinden biri olarak gösterilebilir.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Şehir Tarihçiliği, Semerkand, Babür, Babürnâme

Abstract

Urban historiography studies do not date back to ancient times. The urban historiography, which had later become a part of Islamic history, is not a very well known area in our country. In fact, although our country is one of the best countries in which urban history can be written in many aspects, there are still gaps in academic studies regarding urban historiography in Turkey. In Islamic history, urban historiography dates back to the earliest periods of Islam. We see examples of urban historiography in the works that introduce the holy cities and narrate the conquests of these cities.

Like urban historiography, Baburnama (Babur's memoirs) is also one of the works that has not attracted scholarly attention in our country. The book, which consists of much information on history, geography, literature and many other fields, has not been sufficiently recognized.

This article begins with presenting information about urban historiography. Then, the history of Samarkand is examined in detail. The aim of this paper is to analyze these two subjects together through Baburnama. In his memoirs, Babur describes Samarkand's political history, geography, literature, vegetation and some other particularities in fine

detail. Therefore, it can be argued that Babur Shah could be a good urban historian and that Baburnama could also be a good urban historiography book.

Keywords: History, Urban Historiography, Samarkand, Babur, Baburnama (Babur's memoirs)

Giriş

Babürname’de şehir tarihçiliğinin örneklerinden biri olan Semerkand’ı incelemeye geçmeden önce, şehir tarihçiliğinin İslam dünyasında ne zaman ve hangi eserlerle başladığının bir kısım örnekleri konuya giriş bağlamında kısaca ele alınacaktır.

1. Şehir Tarihçiliği ve Semerkand Tarihi

1. 1. Şehir Tarihçiliği

Şehir Tarihçiliğinin çalışma alanlarının çok geniş olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Bir şehrin sosyal, iktisadî, dinî, demografik, siyasî, coğrafî, edebî, sanat gibi konuları bu alanın çalışma sahasındadır. Bütün bu durumlarla ilgili sağlıklı çalışabilmek için Şehir Tarihçiliğinin birçok farklı disiplinle birlikte çalışılması gereklidir.

Bir şehir tarihi yazılırken şehrin tarihî topografyası, mimarisi, iktisadî yapının etkisinden gelen sosyo-iktisadî oluşumuyla birlikte dinî oluşumu ve siyasî yönü ele alınmadan bir şehirden bahsedilmesi mümkün olmaz.¹

Şehir tarihi çalışmalarının başlangıcı hakkında farklı bilgiler vardır. “Batıda ilk defa çalışılmaya başlanmış olan Şehir Tarihçiliği, daha sonra İslam Tarihi bünyesinde çalışma yapılan bir alan olmuştur.” iddiasını ortaya atan Humphreys² gibi bir kısım araştırmacıların iddialarının doğru olduğu söylenemez. İslam tarihinde Şehir Tarihçiliği İslam’ın ilk dönemlerine dayanmaktadır. Ömer b. el-Hattâb (ö. 644), Abdullah b. Abbas (ö. 687) gibi bazı sahabeler ile Tabiin’den bazı kişilerin Ka’be’nin tarihi için araştırmalarda bulduklarını görmekteyiz. Hatta Ka’be hakkında İslamiyet’ten önce Ka’be’de bulunan bazı kitabeleri çözmek için Yemen’den birisinin, Hıristiyan ve Yahudi bir din bilgininin çağrıldığı bilinmektedir.³ Hatta Hz. Ömer’in bazı fetihler öncesinde veya sonrasında komutanlarından buralar ile ilgili bilgi vermesini istemiştir. Örneğin Kadisiye Savaşı’nda ordunun başında bulunan

¹ Göncüoğlu, Süleyman Faruk. *Tarih Nasıl Yazılır? Tarih için çağdaş bir metodoloji*. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018) 240.

² Humphreys, Stephen. *İslam Tarih Metodolojisi – Bir Sosyal Tarih Uygulaması*. Trç. Murtaza Bedir, Fuat Aydın. (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2004), 281-292.

³ Sezgin, Fuat. *Geschichte des Arabischen Schrifttums*. (Mainz: BRILL, 1967), 1:193.

Sa'd b. Ebi Vakkâs'tan savaştan sonra Kadisiye bölgesini tanıtmasını istemiş; Sa'd da Hz. Ömer'e buraları tanıtan bir mektup göndermiştir.⁴

İlk dönemlerde fetihler sebebiyle ve bazı şehirlerin üstünlüklerinden (Mekke-Medine) dolayı haklarında araştırma yapıldığını, küçük de olsa yazılar yazıldığını görmekteyiz. Bundan dolayı İslam Tarihi'nde şehir ve bölgelerin durumları, orada yaşayan yerli halk ile ilgili araştırmaların çok erken dönemde başladığı söylenebilir.⁵

Bu saydıklarımıza örnek olabilecek ilk eser Hasan-ı Basri'nin bize kadar ulaşan "Fazâilu Mekke" adlı eseridir.⁶ Aynı şekilde Mekke tarihi üzerine yazılmış en eski ve meşhur eserlerden olan Abdullah b. Ahmed el-Ezrakî'nin (ö. 865) "Ahbaru Mekke ve Mâcê fiha mine'l-Asâr" adlı eseridir.⁷ Medine tarihi hakkında yazılmış eski eserlerden biri de Ebü'l-Hasen Muhammed b. el-Hasen İbn Zebâle'nin (ö. 814'ten sonra) "Ahbâru'l-Medîne" isimli eseridir.⁸

Bununla birlikte Mısır tarihi, Endülüs tarihi ve daha birçok şehir ve bölge ile ilgili günümüze ulaşmış veya ulaşmamış birçok eser ilk dönemlerde kaleme alınmıştır. Mısır'ın tarihini ele alan günümüze kadar gelmiş olan en eski eser, İbn Abdi'l-Hakem'in (ö. 871) "Futûhu Mısır ve Ahbaruhâ" adlı kitabıdır.⁹

Aynı zamanda Siyer ve Tarih yazımında meşhur olmuş aynı zamanda şehir tarihi hakkında yazdığı eserleriyle tanınan müellifler vardır. Ebu Mihnef Lût b. Yahya el-Ezdi (ö. 774), Emeviler zamanında yaşanan olayları kaleme almıştır. "Futûh-Şam" ve "Futûl-Irak" adlı eserleri bugün elimize ulaşmamış olsa da Taberi (ö. 923) onun eserlerinden çokça nakiller yapmıştır.¹⁰

⁴Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*. 1: 194; Yâkût el-Hamevî. *Mu'cemü'l-büldân*. (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008), 4:292.

⁵İslam şehir tarihi eserleri için bk. Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. eş-Şeyh Zeynüddîn Abdurrahmân b. Muhammed es-Sehâvî el-Kâhirî eş-Şafiî es-Sehâvî, *el-İ'lân bi't-tevbîh limen zemme't-târih*, thk. Franz Rosenthal, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, trz., *el-İ'lân*, s. 245-289.; Ebü's-Safâ Salâhüddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed Arnâvût, Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2000, s. 57-58.

⁶Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*. 1: 591-594.

⁷İbnü'n-Nedîm. *el-Fihrist*. (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010) 168; Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*. 1: 334.

⁸İbnü'n-Nedîm. *el-Fihrist*. 138.

⁹Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*. 1: 355-356.

¹⁰İbnü'n-Nedîm. *el-Fihrist*. 142-143; Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*. 1: 308-309.

Siyer’de ve Meğazi sahasında meşhur olmuş bunun yanında çeşitli bölgelerin fethi hakkında yazmış olduğu eserlerle tanınan el-Vâkidi (ö.823) de şehir tarihçiliği için önemli bir örnektir. “Ahbaru Mekke”, “Futûhu’ş-Şam”, “Futûhu’l-İrak”, “Futûhu’l-Cezire ve’l-Hâbur ve Diyarbekr fi’l-İrak”, “Futûhu Mısır”, “Futûhu’l-Behsâ” (Mısır’da bir yer), “Futûhu’l İfrikıyye”, “Futûhu Amid ve Kitabu Emri’l-Habeşe ve’l-Fil” adlı eserlerinin birçoğu günümüze ulaşmıştır.¹¹

Şehir Tarihçiliğinin Müslümanlarda uzun süredir başladığının delili olabilecek en güzel eserler Mekke ve Medine tarihi hakkında yazılan eserlerdir. Bu eserleri burada tanıtmak zor olacaktır. İbnü’n-Nedîm’in¹² ve Fuat Sezgin’in¹³ eserleri incelendiğinde konuyla ilgili birçok eserin yazılmış olduğu görülecektir.

Semerkind hakkında İslam döneminden önceki dönemler için çok fazla kaynağa rastlanmamış olsa da milattan önceki zamanlarda İslam fetihlerine kadar Semerkand şehrine ziyaret için gelen Çinli seyyahların verdiği bir kısım bilgileri bulmak mümkündür. Ancak İslam ordularının fetihlerinin ardından birçok seyyah ve coğrafyacı bu bölgelere gelmiştir. Tarihî kaynaklarda Semerkand’a ilk olarak Büyük İskender zamanında Marakanda ismiyle rastlamaktayız. Antik dönem tarihçileri Marakanda’yı Soğdiyana’nın başkenti olarak yazarlar.¹⁴ Semerkand hakkında antik dönem kaynakları haricinde Çin kaynaklarında da bilgiler bulabilmekteyiz.¹⁵ İslâm döneminde Semerkand’ın en eski tasvirini İbnü’l-Fakih yapmıştır.¹⁶

1. 2. Babürşah ve Babürnâme

Çağatayca hatıratın sahibi Zahiruddin Muhammed Babür’ün baba tarafı Timur’a, anne tarafı Cengiz Han’a dayanır. Babür 14 Şubat 1483 yılında Orta Asya’nın Fergana şehrinde doğmuştur. Babasının ölümünden sonra 12 yaşında Fergana’nın yönetimine geçmiştir. Üç defa Semerkand’ı almış ve kaybetmiştir. 26 Aralık 1530 yılında Agra’da ölmüştür. Mezarı Kâbil’dedir.¹⁷

¹¹İbnü’n-Nedîm. *el-Fihrist*. 150-151.

¹²İbnü’n-Nedîm. *el-Fihrist*.

¹³Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*. 1: 294-297.

¹⁴Strabo, V. *The Geography of Strabo*, trc. H. L. Jones. (Harward: Harward Univ. Press, 1961) 4: 283.

¹⁵Yıldırım, K. “Türk Menşeli Çin Aileleri-II”. *Türkiyat Mecmuası*. C.25/Güz 2015. 359-371; Chavannes, E. *Batı Türkleri*. trc. Ahsen Batur. (İstanbul: Selenge Yayınları 2013) 365.

¹⁶İbnü’l-Fakih el-Hemedânî. *Kitâbü’l-buldân*. nşr. M.J. de Goeje. (Leiden: 1885), 325 vd.

¹⁷Schönig, Claus. “Die Betrachtung der Natur im Baburname”. *Beiträge zum Göttinger Umwelthistorischen Kolloquium 2008-2009*. Nşr. Bernd Herrmann. (Göttingen: OPAC, 2009), 235.

Babür'den büyük bir edebî ve tarihî miras kalmıştır. Onun "Babürnâme" adlı eseri bütün dünya tarafından tanınmaktadır. Babür'ün 1525 yılından ömrünün sonuna kadar yazdığı bu eser, ülkemizde gerektiği gibi tanınmamış olsa da tarihî açıdan dünyanın en önemli eserlerinden biridir. Eserde bazı yılların hatıratı bulunmamaktadır. Babür ya bu yıllara ait hatıratını yazmamış ya da hatıratın bazı sayfaları kaybolmuştur. Araştırmacıların çoğu bazı sayfaların kaybolduğu konusunda hemfikirdirler.¹⁸ Hatta bazı araştırmacılar bu sayfaların Babür'den hemen sonra oğlu Hümayun'un saltanat döneminde kaybolduğunu ileri sürerler.¹⁹

Eserin ilk bölümünde Babür'ün Mâverâünnehir ve çevresinde yaşadıkları yer alır. Fergana'da bulunan birtakım şehirlerin özellikleri ile Ömer Şeyh Mirza ve çevresi hakkında verdiği bilgilerin dışında bu ilk bölümde sürekli bir hareketlilik vardır. Babür sürekli savaş durumunda olduğundan bu kısımda halk bilimlerinden daha çok savaşlarla meşgul olmuştur. İkinci bölümde Kâbil vilayetinin tanıtımıyla birlikte burada yaşanan olaylar anlatılır. Eserin üçüncü bölümünde Hindistan bölgesi ele alınmıştır. Kendisinin de yabancı olduğu bu memleketin, -ayrıntılara kadar girerek- yaşam biçimi, âdet ve inanışları hakkında adeta bir halkbilimci ve etnograf gözüyle çok önemli bilgiler aktarmıştır.²⁰

Babürnâme, günümüze kadar birçok defa çeşitli bilimsel araştırmalara konu olmuş ve birçok farklı dile çevrilmiştir. Bunların bir kısmını şöyle sıralayabiliriz:

Babürnâme'yi 1705'te Vitsen Flemenkçe'ye, 1826'da Leyden ve Erskin İngilizce'ye, 1828'de A. Kaiser Almanca'ya²¹, 1871'de P. Kurteyl Fransızca'ya tercüme etmiştir. Babürnâme ayrıca Pantusov, Pol-yakov ve Vyatkin tarafından Rusça'ya tercüme edilmiştir. İlminskiy ise Babürnâme'yi 1857 yılında Kazan'da neşretmiştir. G.J. Kehr 1908 yılında Latince'ye, Annette Susannah Beveridge İngilizce'ye²² Reşit Rahmeti Arat Türkçe'ye²³ Mirza

¹⁸ Schönig, Claus. *Finite Prädikationen und Textstruktur im Babur-name*. (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1997), 10.

¹⁹ Azimcanova, Sebahat; Kayumov, Aziz. *Zahiriddin Muhammed Babir Eserler*. 3 Band. (Taşkent: Taşkent Bediyy Edebiyat Neşriyatı, 1965), 13.

²⁰ Avci, Mesut. *Erscheinungsform des Islam im Baburname*. (Berlin: Logos Verlag, 2017), 3.

²¹ Amadeus Kaiser. *Denkwürdigkeiten des Zehir-Eddin Muhammed Baber, Kaisers von Hindustan*. Trc. John Leyden, William Erskine. (Leipzig: Nabu Press, 2011).

²² Beveridge, Annette. *The Bábar-Náma, Being The Autobiography of the Emperor Babar, the Founder of the Moghul Dynasty in India* (London: Luzac and Co., LTD., 46, Great Russell Street, 1971).

²³ Vekâyi' Babur'un Hatıratı (Doğu Türkçesi'nden çeviren Reşit Rahmeti Arat), Ankara 1943-1946.

Nâsireddin Haydar Urduca'ya²⁴ ve yine Reşid Ahter Nedevî²⁵ Urduca'ya çevirmiştir. Diğer bütün çevirileri burada tek tek ele almak konuyu çok uzatacağından yer vermedik. Fakat bu hususta daha geniş bilgi için dipnotta verilen kaynağa bakılabilir.²⁶

1, 3. Semerkand Tarihi

Özbekistan sınırları içinde olan ve eski kaynaklarda adı "Semiz Kent" olarak geçen Semerkand tarihi hakkında çok çeşitli bilgiler mevcuttur. Araştırmacıların büyük çoğunluğu buranın milattan önce Soğdlar'ın başkenti olduğunu söylemiştir.²⁷ M.Ö. 329 yılında Büyük İskender tarafından ele geçirilmiştir. 712 yılında Kuteybe b. Müslim tarafından fethedilmiştir. X. yüzyılda Samanilerin hâkimiyetinde kalmıştır. XI. yüzyılda Karahanlılar'ın ve 1089-1130 yılları arasında da Selçukluların egemenliği altına girmiştir. XII. yüzyılda Karahıtayların ve Harzemşahların egemenliğinde kalmıştır. 1220 yılında Cengiz Han tarafından yakılıp yıkılmıştır. Daha sonra Timur, burayı yeniden inşa etmiş ve onun döneminde ilim, sanat ve edebiyatın merkezi haline gelmiştir. Bundan sonra 1869 yılına kadar çeşitli şekillerde istilaya uğrayan Semerkand, 1868 yılında Ruslar tarafından Türkistan Genel Yönetim Bölgesi'ne katılmıştır. 1924-1930 yılları arasında da Özbekistan, Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin başkenti olur.²⁸

Buhara'nın Samaniler devrinde başkent olduğu çağda bile nüfus ve büyüklük açısından Semerkand, Maverâünnehir'in her zaman birinci şehri olmuştur. Şehrin bu önemi coğrafi konumundan ve Hindistan, İran ve Türk egemenliği altındaki bölgelerden gelen ticaret yollarının merkezinde olmasındandır. Şehir çok verimli topraklara sahip olmasa da burada birçok insanın bir araya gelmesini sağlamıştır.

Semerkand'ın tarihi hakkındaki bazı rivayetler Nesefî tarafından aktarılmıştır. Bu bilgilere bakıldığında Kuteybe'nin Semerkand'ı aldığı sırada (sekizinci asrın başlarında) şehrin 2250 yıllık bir geçmişi vardı. Ancak arka arkaya hüküm sürmüş on üç meliki bilinmekteydi ki Arap istilası da

²⁴Tercüme-i Tüzük-i Bâbur. Delhi 1924.

²⁵Tüzük-i Baburî. Lahor 1969.

²⁶Hofman, Henry. *Turkish Literature A Bio- Bibliographical Survey, Section III, Moslim Central Asian Turkish Literature Being in the Main.* (Utrecht: BRILL, 1969) 1-3: 162-191.

²⁷Mukaddesî, Muhammed b. Ahmed. *İslam Coğrafyası (Ahsenü't-Takâsîm)*. Trc. D. Ahsen Batur, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2015), 271.

²⁸Semerkand eski tarihi ve bugünkü halini almasıyla ilgili geniş bilgiler için bkz.: Bababekov, H. (vd) *Özbekistan Tarihi*. Taşkent: 2000; Kahhar, Tahir. *Hür Türkistan Üçün*. Taşkent: 1994; Kitapçı, Zekeriya. *Orta Asya Türklüğünün Büyük İslam Kültür ve Medeniyetindeki Yeri*. (Konya: Damla Ofset, 1995), 61-65.

muhtemelen bu zamanlara rastlamaktaydı. Bir başka rivayete göre şehrin hiç olmazsa bir kısmının kurucusu Makedonyalı İskender'dir.²⁹

Tarihçiler Semerkand'ın topografyası hakkında çok bilgi vermezler. Taberî, şehri çevreleyen dış surun Ebû Müslim tarafından inşa edildiğini söyler.³⁰

Stratejik konumu nedeniyle ayrıca bölgenin yer altı ve yer üstü zenginlikleri o dönemde birçok devletin dikkatini çekmiş, bu durum milletler arasında savaflara kadar gitmiştir. Semerkand, birçok farklı milletlerin kültürel mirasını barındırmaktadır. Bu kültürel mirasın meydana gelmesinde Türkler'in rolü büyük olmuştur.³¹

2. Babürnâme ve Semerkand

2. 1. Semerkand ile İlgili Coğrafi Bilgiler

Babür, tanıtımını yaptığı bütün şehirlerin coğrafi konumundan bahsetmiştir. Bu Babür'ün coğrafya bilgisine işaret etmektedir.

بشینیجی اقلیم دین دور طولی ضبط رمز نجو می نو در جه و دقیقه دور عرضی م
درجه و دقیقه دور شهری سمرقند دو

“Beşinci İklimdendir. Boylamı 99° 56', enlemi 30° 30'dır.”³²

در کناره معموره واقع شده شرقی او فرغانه و کاشغر غربی بخارا و خوارزم شمال
تاشکند و شاهرخیه که شاش و بناکت می نویسند جنوبی بلخ و ترمز

اب کوهک از شمال او میروود از سمرقند دوکروه باشد در میان این اب و سمرقند
یک پشته افتاده کوهک میکویند چون این رود از پائین این پشته میروود باب کوهک
مشهور شده

ازین اب یک رود کلانی جدا شده بلکه دریا چه ایست که اب درغم میکویند از
جانب جنوب سمرقند میروود و از سمرقند یک شرعی باشد باغات و محلات سمرقند و
چند تومان باین اب معمور است تا بخارا و قراکول که قریب سی چهل فرسنگ راه باشد

²⁹ Barthold, V.V.. *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, (İstanbul: Kronik Kitap, 2017), 108.

³⁰ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Tarihu'r-rusûl ve'l-mulûk*. nşr. M.J. de Goeje. Leiden: 1879-1898.

³¹ Semerkand'da bulunan tarihi ve kültürel eserler için bkz.: Aslanapa, Oktay, *Türk Cumhuriyetleri Mimarlık Abideleri*, (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1996); Ramazanoğlu, Gözde. *Orta Asyada Türk Mimarisi*. (Ankara: Türk Kültür ve Sanat Ortaklığı Yönetimi, 1998); Berdimmuradov, Emriddin. *Guri Emir Mekberesi*. (Taşkent: 1996).

³² Babur Mirza, *Babürname*, 44b. Bu koordinatlar o dönemde yapılmıştır.

باين اب كوهك مزروع و معمور است اينچنين دريای كلانی اصلا از زراعت و عمارت زياده نمی ايد بلکه در گرمیها سه چهار ماه به بخارا اب نمیرسد

“Semerkand’ın doğusunda Fergana ve Kâşgar, batısında Buhara ve Harezm, kuzeyinde Taşkend ve Şahruhiye (Kitaplarda Şaş ve Benâket diye yazar), güneyinde Belh ve Termiz bulunmaktadır.

Kûhek suyu Semerkand’ın kuzeyinden akar ve ona iki kürûh mesafededir. Semerkand Kûhek dedikleri bir tepe vardır ve nehir bu tepenin eteğinden aktığı için bâb Kûhek suyu derler. Bu sudan büyük bir kol ayrılmıştır. Derya kadar geniş olan bu kola Dergam suyu derler. Semerkand’dan bir şer’i mesafededir ve şehrin güneyinden akar. Semerkand’ın bağları, mahalleleri ve birkaç kazası bu su sayesinde bayındır hale gelmiştir. Buhara ve Kara-Köl’e kadar otuz kırk yığaca³³ yakın bir bölgenin tarımı ve bayındırlığı Kûhek suyuyla sağlanır. Ancak bu kadar büyük bir nehir olduğu halde suyu ziraat ve imar için yetersizdir, hatta yazları Buhara üç dört ay susuz kalır.”³⁴

Babür, kısa bir coğrafi bilgi verdikten sonra bölgenin su kanalları ve işlevlerini anlatmıştır.

2. 2. Semerkand’ın İklimi ve Bitki Örtüsü

Babür tarif ettiği bazı vilayetlerin iklimlerini de anlatmayı ihmal etmemiş, bazen farklı vilayetlerin iklimlerini dahi birbiriyle kıyaslamıştır:

سمرقند و تبریز بخوش هواءى مشهور اند اما سرد انها بسیار مفرط است

“Semerkand ve Tebriz de iyi havasıyla meşhurdur, ama oraların soğuşu fazladır.”³⁵

Babür, Semerkand hakkında her zaman olumlu görüşe sahip olmuştur. Hatta dünyanın en güzel şehirlerinden olduğunu ifade ettiğini yeri geldiğinde göreceğiz.

Başka bir yerde birçok vilayetle birlikte Semerkand’ın otundan bahsetmiştir:

³³Yığaç: Devir ve bölgeye göre değişen bir uzunluk ölçüsü. Babür’ün yığaç ile gösterdiği mesafe bugünkü ölçülere göre dört ile sekiz İngiliz mili arasında değişmektedir. Radloff, ağaç (Osm. Azer.) “6,4-7,4” kilometre”; yığaç (çağatıyaca) “aralarındaki bir üçüncü şahsın sesini işitebilecekleri derecede birbirinden ayrı bulunan iki şahıs arasındaki mesafenin üç misli”.

³⁴Babur Mirza, *Babürname*, 45a-45b.

³⁵Babur Mirza, *Babürname*, 129b, 130a.

کاه او از کوه و پشته و جلکا يك طور می شود و خوب می شود اکثر کاه بوتکه است
باسپ بسیار سازوارست در ولایت

انجان ایین کاه را "بوتکه اوت" میکوبند وجه تسمیه او معلوم نبود درین ولایتها
معلوم شد چون این کاه بوته بوته می براید بنابر ان بوته که می کوبند یایلاقهای حصار و
ختلان و سمرقند و فرغانه و مغولستان تمام بهمین وضع ییلاقهاست

"Dağ, tepe ve derelerinin otu birbirinin aynıdır ve iyidir. Çoğunlukla bütke otu biter ve ata çok iyi gelir. Encân vilayetinde de bu ota bütke otu derler, fakat niçin böyle dendiği bilinmez. Anlaşıldı ki bu vilayetlerde bu ot demet demet çıktığı için bütke diyorlarmış. Hisar, Hutlân, Semerkand, Fergana ve Moğolistan yaylalarının hepsi bu tür yaylalardır..."³⁶

Babür tanıttığı yerleri anlatıp geçmemiş, farklı görünen herhangi bir duruma denk geldiğinde bunu tanıtmış, kendi bildikleri ile birlikte çevreden konu ile ilgili bahsedilenleri de aktarmıştır.

2. 3. Semerkand'ın Vilayetleri ve Tümenleri³⁷

Babür, büyüğünden küçüğüne Semerkand'ın vilayetlerinden bahsetmiştir. Bu da Babür'ün Semerkand'ı çok iyi tanıdığıнын bir başka kanıtıdır. O kadar ki şehirleri tanıtırken Semerkand'ı tanıtırken yaptığı gibi neredeyse şehrin bütün özelliklerini hiçbir ayrıntısını kaçırmadan tek tek anlatmıştır. Dağlarından başlayarak yörenin yetişen meyvesine kadar bahsetmiştir. Bu da Babürnâme'nin sadece bir hatırat kitabı değil aynı zamanda konu aldığı yerleri adeta bir tarihçi, coğrafyacı gözüyle tanıtan bir tarih kitabı olduğunu da göstermiştir.

سمرقند قرینه سیدور بخارا دورسمرقندنيك غربی طرفی یكیرمه پش یغاج یول دور
بخارا نيك هم نیجه تومانی بارطور شهری واقع بولوب تورمیده سی کوب بولور و خوب
بولور قاوونی سبیار یخشی بولور

کش ولایاتی دور سمرقند نيك جنوبیدور توقوز یغاج بولدور سمرقند بیله کش
اراسیدا بیرتاغ توشوبتور ایتماك دا بانی دیرلار سنکتراش ليق قیلور تاشلار نی تمام بوتاغ
دین ایلمتارلار بهار لار صحرای وشهری وبامی وتامی خوب سیزبولور اوچون شهرسبزم
دیرلار

³⁶Babur Mirza, *Babürname*, 140b.

³⁷*Tümen*: Askeri anlamından başka Semerkand ve Buhara bölgelerinde idari yönetimde, büyük vilayetlere bağlı küçük vilayetleri belirten bir terim olarak kullanılmaktadır.

ینه قرشی ولایتی دور کیم نسف ونخشب هم دیرلار قرشی مغولجه ات تورکور
خانه نی مغولی تیل بيله قرشی دیرلار سمرقنددین جنوب پاری دوریرنیمه غرب قه مایل
اون سیکز یغاچ یولدور

ینه خزار ولایتی دور ینه کرمینه ولایتی دور سمرقند بيله بخارا اراسیدادورینه
قراکول ولایتی دور بارجه دین یایان اب راق دور بخارادین یقی یغاچ غرب شمالی دور
یخشی توماناقتی بار اول جمله دین سغد تومانی و سغدغه بیوست تومانلاردور باتی
یاریلاق ایاغی بخارا بیر یغاچ یول یوقتور کیم کنیت و معمور بولماغای انداق مشهوردور
ینه شاولدار توماندور شهر و محلات قه وست تور خیلی یخشی توماندور بیرطرفی
سمرقند بيله شهر سبز اراسیدا غی تاغ واقع بولوبتورکینت لاری اکثر بوتاع نینک دا سنه
سیداتوشوبتور ینه برطرفی کوهک دریا سیدور خوش هواویرصفایوی فراوان نعمتی ارزان
خیلی یخشی تومان توشوب تور مصر و شام کورکان رونده لار مونجه جا غلیق بیر شان بر
مایدورلار

“En geniş vilayetiye Semerkand’ın eşi olan Buhara’dır. Semerkand’ın batısında yirmi beş yığaç mesafededir.

Buhara’nın birkaç tümeni vardır. Şehir çok güzeldir. Meyvesi bol ve güzel olur. Kavunu çok iyi olur.

Keş vilayeti Semerkand’ın güneyinde ve dokuz yığaç mesafededir. Semerkand ile Keş arasında İtmak-Dabanı (yapı dağı) dedikleri bir dağ vardır. Yontma için kullanılan taşları hep bu dağdan getirirler. Baharları ova ve şehrin her yeri çok güzel bir yeşilliğe büründüğü için oraya Şehr-i Sebz (Yeşil Şehir) de derler.

Karşı vilayetine Nesef ve Nahşeb de derler. Moğol dilinde mezara “karşı” derler. Semerkand’ın güneyine ve bir parça da batıya doğru on sekiz yığaç mesafededir.

Vilayetlerinden biri de Hazâr ve diğeriye Kermine olup Semerkand ile Buhara arasındadır. Diğer vilayetlerle karşılaştırıldığında suyu en bol vilayet olan Kara-Köl Buhara’nın kuzeybatısında ve yedi yığaç mesafededir.

Semerkand’ın güzel tümenleri de vardır, tıpkı Soğd ve ona yakın diğer tümenler gibi. Yâr-Yaylak’tan başlayarak Buhara’ya kadar köy ve mamure olmayan tek bir yığaçlık mesafe bile yoktur.

Bu tümenlerden biri olan Şavdar, Semerkand şehrine ve mahallelerine bitişiktir. Çok iyi bir tûmendir. Bir tarafında Semerkand ile Şehr-i Sebz

arasındaki dağ bulunmaktadır. Köyleri çoğunlukla bu dağ eteğindedir. Bir tarafında da Kûhek suyu vardır. Havası hoş, safalı, suyu bol, ürünü çok ve fevkalade güzel bir tumdür. Mısır ve Şam'ı gören seyyahlar buraya benzeyen başka bir yer daha görmediklerini söylerler.³⁸

Babür'ün tanıtmış olduğu bu yörelerin aralarındaki mesafeleri tek tek vermesi de ilginçtir. Bu bilgiler yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Babür'ün iyi bir coğrafya bilgisinin olduğunu ortaya koymaktadır.

2. 4. Semerkand'ın Siyasi Tarihi

Babür Semerkand'ın siyasi tarihini, Timur'dan başlayarak kendisinin Semerkand'ı aldığı tarihe kadar anlatmıştır:

تيمو بيك سمرقند نيك حكومي ني جهانكير مرزاغه بريپ ايديجهانكير مرزا نيك
فوتيدين سونك اولوغ اوغلي محمد سلطان جهانكيرغه بردي شاهرخ مرزا جميع ماوري
النهر ولايتي اولوغ اوغلي العنبيك مرزاغه بريپ ايدي الغ بيك مرزا دين اولغى عبد
اللطيف مرزا الدى بوبش كون لوك اوتار دنيا اوچون انداق دانشمند وقارى اتاسى ني شهيد
قىلدى

Timur Bey, Semerkand'ın idaresini (en büyük oğlu) Cihangir Mirza'ya vermişti ve Cihangir Mirza'nın ölümünden sonra da onun büyük oğlu Muhammed Sultan Mirza'ya verdi.

(Daha sonra Timur Bey'in oğlu) Şahruh Mirza bütün Mâverâünnehir vilayetini büyük oğlu Uluğ Bey Mirza'ya vermişti. Uluğ Bey Mirza'dan da oğlu Abdullâtif Mirza aldı.

Abdullâtif Mirza'dan sonra Semerkand tahtına Şahruh Mirza'nın torunu, İbrahim Sultan Mirza'nın oğlu ve Uluğ Bey Mirza'nın damadı olan Abdullah Mirza geçti.

Ondan sonra iktidarı (Şahruh'un ağabeyi Miranşah'ın büyük oğlu) Sultan Ebu Said Mirza ele aldı ve ardından da kendisi henüz sağ iken büyük oğlu Sultan Ahmed Mirza'ya verdi. Onun ölümünden sonra da Semerkand tahtına (kardeşi) Sultan Mahmud Mirza oturdu.

Sultan Mahmud Mirza'nın ardından da (oğlu) Baysungur Mirza'yı padişah yaptılar. Tarhanlar isyanları sırasında Baysungur Mirza'yı hapsederek küçük kardeşi Sultan Ali Mirza'yı iki gün için tahta geçirdiler. Bu tarihte

³⁸ Babur Mirza, *Babürname*, 48b, 49a, 49b, 50a.

zikredildiği gibi Baysungur Mirza tahtı tekrar elde etti ve Baysungur Mirza'dan da ben aldım.”³⁹

Şehirlerin siyasi tarihleri Babür döneminde yaşayan bütün hükümdarların ilgi alanı olmuştur. Özellikle söz konusu Semerkand olunca bu daha da fazla olmalıydı. Çünkü bulunduğu konumun kendisine kazandırdığı önem, sürekli başka milletlerce ele geçirilmesine neden olmuştur. Bu durum siyasi olarak sürekli değişimi de beraberinde getirmiştir. Babür, Semerkand'ın siyasi tarihini Timur'dan başlatarak kendi dönemine kadar getirmiş, kendisine kadar şehre hâkim padişahların isimlerini vermiştir.

2. 5. Babürnâme'de Semerkand ve Semerkand'ta Dini Yaşam'da Etkin Kişiler

Babür Semerkand'ı bütün özellikleriyle anlatmıştır. Tarihî, siyasî, coğrafi açıdan, kültür, dil ve din açısından ve iklim gibi birçok özelliğini detaylı bir şekilde anlatarak tanıtmıştır. Hatta buna şehrin dinî, kültürel veya Babür'ün kendi gözünden manevî özelliklerini de katarak anlatmıştır. Babür, Şehir Tarihçiliği açısından bir şehrin tanıtımı için gerekli olan bütün bilgilerin hepsini anlatarak Semerkand'ı tanıtmıştır.

Babür şehre dinî anlamda da değer vermiş ve dinde önemli bir yerinin olduğunu ifade etmek için şu cümleyi kurmuştur:

هـج ياغى قهر و غلبه بيله مونكا دست تاپماغان اوجون بلده محفوظه ديرلار

“Hiçbir düşman, şiddet ve üstünlükle onu ele geçiremediği için “Belde-i Mahfûza” (korunan bölge) derler.”⁴⁰

Semerkand'ın korunmuş bir şehir olduğu ile ilgili birçok hikâye tarzında rivayetler aktarılmıştır. Hatta hadis dahi uydurulmuştur.⁴¹Tarihî hakikatlere ters düşen bu ifadeyi Babür'ün Semerkand'a olan hayranlığının

³⁹ Babur Mirza, *Babürname*, 50a, 50b.

⁴⁰ Babur Mirza, *Babürname*, 44b.

⁴¹ Enes b. Malik: “Ceyhun nehrinin öte tarafında Semerkand denilen bir şehir vardır. Fakat siz ona Semerkand değil Korunmuş şehir (el-Medinetü'l-Mahfûza) deyin.” “Ya Ebû Hamza, onu koruyan nedir?” diye sorduklarında şu cevabı Verdi: “Allah'ın Rasulü bir defasında bana şöyle dedi: Nehrin öte yanında el-Mahfuza denilen şehrin kapıları vardır. Her kapısını beş bin melek korur. Şehrin ötesinde cennet havuzlarından bir havuz yer alır. Şehir dışında tatlı bir su vardır ki, kim bu sudan içerse cennet suyundan içmiş olur ve kim bu suda yıkanırsa anasından doğduğu gündeki gibi tüm günahlardan arınır. Kim orada bir gece ibadet ederse atmış yıl ibadet etmiş gibi sevap kazanır. Kim orada bir gün oruçlu kalırsa bütün bir ömrünü oruçlu geçirmiş olur. Kim orada bir zavallıyı doyurursa, onun evine bir daha fakirlik uğramaz.” Kazvinî, Zekeriya b. Muhammed b. Muhammed. *Âsâru'l-Bilâd*. (Beyrut: tarihsiz).

ifadesi olarak anlamak daha doğru olacaktır. Çünkü Semerkand, Babür’den önce de sonra da defalarca başka milletlerce ele geçirilmiş ve bazı dönemlerde yerle bir edilmiştir. Babür Semerkand’a olan hayranlığını fırsat buldukça ifade etmiştir. Bu yüzdendir ki Semerkand’ı her defasında kaybetmiş olmasına rağmen 3 defa tekrar almıştır.

Semerkand’ın İslâmlaşma süreci hakkında Babürname’de şu bilgilere rastlamaktayız:

سمرقند حضرت امیرالمومنین عثمان زمانیدا مسلمان بولغاندور صحاب دین قثم
ابن عباس اندا ابار غاندور قبری اھین دروازہ سی مینک تاشیدادور حالا مزارشاہ قہ
مشھوردور

“Semerkand, Emiru’l mü’minin Hazreti Osman döneminde İslamiyeti kabul etmiştir. Sahabeden Kusem b. Abbas⁴² buraya gelmiştir; mezarı Âhenin kapısının dışarisındadır ve hala Mezar-ı Şah ismiyle bilinir.⁴³

Babür’ün Semerkand’ın Müslümanlar tarafından fethi için göstermiş olduğu tarih yanlış bir bilgidir. Semerkand’ın Müslümanlar tarafından fethinin Kuteybe b. Müslim’in eliyle gerçekleştiği bütün tarihi kaynaklarda mevcuttur.⁴⁴İslamiyetin kabulü konusunda kasıt Müslümanların bu

⁴² *Kusem b. Abbas*: Rasulullah’ın (s.a.v) amcası Abbas’ın oğludur. Annesi Lübâbe b. Hâris el-Hilâliyye’dir (Bu hanımın Hz. Hatice’den sonra İslamı kabul eden ilk kadın olduğu kaynaklarda geçmektedir. (İbnu’l-Esir, *Usdu’l-Gâbe fi Ma’rifet’s-Sahâbe*, thk. Muhammed İbrahim el-Benna, Muhammed Ahmed Âşûr, Mahmud Abdulvâhib Fâyid, Dâru’s-Şa’b, trz., IV: 392.)) Kusem, Hz. Hüseyin ile süt kardeştir. Bazı kişiler tarafından Tabiinden olduğu sanılmış olsa da Sahabedendir. Hz. Ali döneminde Mekke valiliği ve Hac emirliği yapmıştır. Bir kısım kaynaklar Buhâra’nın fethinden sonra Merv’e döndüğü ve orada olduğu rivayet edilmiştir. Diğer kısım rivayetlerde 677 yılında Semerkand’ın fethine de katılmış buradan sefere devam ederken Sîrkes denilen yerde şehid düştüğünü belirtmiştir. Buhâri. *et-Târihu’l-Kebîr*. VII: 194; el-Askalânî, İbn Hacer. *el-İşâbe Fî Temyizi’s-Şahâbe*. Trc. Naim Erdoğan. (İstanbul: İz Yayıncılık, 2009) 2: 218; Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ. *Fütûhu’l-Buldân*. trc. Mustafa Fayda. (İstanbul: Siyer Yayınları, 2013), 599; Avcı, Mesut. *Erscheinungsform des Islam im Baburname*. 296-297.

⁴³ Babur Mirza, *Babürname*, 44b.

⁴⁴ Semerkand’ın Müslümanlar tarafından fethi için bkz. İbnü’l Esîr, Ali b. Muhammed b. Abdilkerîm el-Cezerî eş-Şeybânî. *İslâm Tarihi El-Kâmil fi’târîh Tercümesi*. trc. Heyet. (İstanbul, Ocak Yayıncılık, 2016), IV: 243-248; İbn Kesîr, Ebu’l-Fidâ İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, thk. Abdulkadir el-Arnâvût, Beşşar Avvâd Ma’ruf. (Dimaşk / Beyrut: Daru İbn Kesîr, 2018), IX: 252-254; Belâzurî, *Fütûhu’l-Buldân*, 482-484; Kurt, Hasan. “Mâverâünnehir Bölgesinde Fetihler”. *İslam Tarihi ve Medeniyeti -3- Emeviler*. (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 3: 224-234; Brockelmann, Carl. *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, trc. Neşet Çağatay, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 67; Ya’kûbî. *Ülkeler Kitabı (Kitâbü’l-Buldân)*. trc. Murat Ağarı. (İstanbul: Ayışığıkitapları, 2019), 97.

dönemlerde Horasan bölgesine sefere gittiği kastıysa bu anlaşılabilir. Gibb, Arapların 642'deki Nihavend savaşından itibaren Yazdicird'i kovalayan Müslüman güçlerin, daha Hz. Ömer vefat etmeden önce Toharistan Türkleriyle temasa geçtiklerini söylemiştir. Fakat Hz. Osman'ın Basra valisi Abdullah b. Âmir tarafından Sasanî hakimiyetinin ortadan kaldırılması ve Horasan'a Arap yönetiminin ilk girişinin ancak 10 yıl sonra gerçekleştiğini ifade etmiştir.⁴⁵ Bu bilgiler, Babür'ün buradaki kastının Semerkand'ın fethi değil Semerkand'ı da içinde alan bölgelerin Müslümanlarla tanışmasının veya bu bölgelere Müslümanların gelmesi olduğunu akıllara getirmektedir.

Babür'ün bu bilgileri karıştırmış olma ihtimalini de düşünmek gerekir. Semerkand'a yapılan seferler Halife Muaviye döneminde başlamıştır. Muaviye, buranın fethi için Saîd b. Osman b. Affân'ı görevlendirmiş ve Saîd b. Osman Buhara'yı almıştır. Arkasından Semerkand'a yaptığı seferde halkın direnişinden dolayı burayı alamamıştır.⁴⁶ Babür Şah'ın Saîd b. Osman ile babasını karıştırma ihtimali de düşünülmelidir.

Babür Şah, Semerkand'ın kuruluş tarihi hakkında şu bilgileri vermektedir:

سمرقند را اسکندر بنا کرده بود مغول واولوس ترك "سمرکند" میگویند تیمور بیک
پایتخت کرده بود پیشتر از تیمور بیک مثل تیمور بیک پادشاه کلانی پایتخت نکرده بود

"Semerkand'ı İskender (Filkos) kurmuştur. Moğol ve Türk ulusları Semiz-Kend derler. Timur Bey burasını payitaht yapmıştı. Timur Bey'den önce onun gibi büyük bir padişah Semerkand'ı payitaht yapmamıştı."⁴⁷

Babür, Semerkand hakkında bu bilgileri vermiş olsa da Semerkand tarihini anlatırken Semerkand'ın Soğdlar döneminde de başkent olduğunu belirtmiştik. Ayrıca Çin devlet yazışmalarında ve Seyahatnâmelerde Büyük İskender'den sonra bu bölgeye hakim olan Han devrinden itibaren devlet Khang-kü ismini almıştır. Devletin idare edildiği merkez Khang Thang salnâmelerindeki Sa-mo-kian = Semerkand ile aynı gösterilmiştir.

Müslümanların Semerkand'ı fethinden sonra buranın hakimiyeti Samani Devleti'nin resmi olarak kurulduğu tarihe kadar Samani ailesine mensup kişiler tarafından idare edilmiştir. Samani Devleti kurulunca idare merkezi Buhara'ya nakledilmiş olsa da Semerkand bir medeniyet merkezi

⁴⁵ Gibb, H.A.R. *Orta Asya'da Arap Fetihleri*. Trc. Hasan Kurt. (Ankara: Çağlar Yayınları, 2005), 29.

⁴⁶ Ya'kûbî. *Ülkeler Kitabı (Kitâbü'l-Buldan)*, 96.

⁴⁷ Babur Mirza, *Babürname*, 44b.

olmakla birlikte iktisadî alanda da İslam dünyasındaki önemli yerini korumuştur.⁴⁸

2. 5. 1. Halkının Dinî Yaşantısı

Babür, buraları tanıtırken daha çok kendi döneminde gördüklerinden ve İslam döneminde burada yaşayan insanlardan bahsetmiştir.

(سمرقند) اینک ایلی تمام سنی و پاک مذهب و متشرع و متدین ایل دور حضرت رسالت زمانید نیری اول مقدار ایمن اسلام کیم ما ورنهردین یدا بولوبتور هج ولایت تین معلوم ایماس کیم مونجه یدا بولمیش بولغای

“Ahalisi tamamıyla sünnî, pak mezhep⁴⁹ şeriate bağlı ve dindardır. Hazreti Peygamber (s.a.v) zamanından beri Mâveraünnehir’de öylesine çok İslam imamları yetişmiştir ki başka hiçbir vilayetten bu kadar çok imamın çıktığı görülmemiştir.”⁵⁰

Babür’ün hatıratında Hanefî mezhebinden ayrı bir itina ile bahsettiğini görmek mümkündür. Kendisinin Hanefî mezhebine bağlı olması elbette bunda önemli bir etkidir. O dönemde mezhepler arasındaki çatışmaların da Babür’ün Hanefî mezhebi hususundaki hassasiyetini etkilediği düşünülebilir. Mukaddesî’nin de ifade ettiği gibi bu bölgelerde mezhepler arasında çekişmeler çok büyük boyutta idi. Mezhepler arası kavgalar zaman zaman kan dökülen çatışmalara dönüşmüştür. Mezhep fanatizmini Semerkand’ta da görmekteyiz. Bütün bölgede mezhep fanatizmine bulaşmayan yer çok azdı.⁵¹

Babür, Semerkand’ın manevî büyüklerinden çok etkilendiğini yer yer ifade etmiştir. Bunlar içinde Babür’ün kendisine manevî olarak bağlı olduğunu ifade ettiği ve bu bölgelerin birçoğunda etkili olan Tasavvuf büyüklerinden Şeyh Ubeydullah Ahrar⁵² vardır.

⁴⁸ Schaefer, H. H. “Semerkand”. *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*. (Eskişehir: M.E.B Devlet Kitapları, 2001), X: 466-469.

⁴⁹ Pak Mezhepten kasıt, Hanefî Mezhebi’dir. Babür koyu bir Hanefî mezhebi taraftarıdır. Bunu diğer mezheplerden neredeyse hiç bahsetmemiş olması da örnek gösterilebilir. Hanefî mezhebine yer yer değinmiştir.

⁵⁰ Babur Mirza, *Babürname*, 44b, 45a.

⁵¹ Mukaddesî, *İslam Coğrafyası (Ahsenü’t-Takâsîm)*, 347.

⁵² *Şeyh Ubeydullah*: Ubeydullah Ahrar, hicri 806 Ramazan’ında (m. 1404 Mart) Taşkent’e bağlı Bağistan’da doğdu. Hz. Ömer neslinden ilim ve irfan ehli bir ailedendir. Kendisinin eğitimiyle dayısı Şeyh İbrahim Şaşi meşgul oldu. Temel ilimleri Taşkent’te okudu. Uluğ Bey Mederesesi’nde Nizameddin Hamuş’un talabesi oldu. Semerkand’tan Buhara’ya geçti.

Şeyh Ubeydullah'ın Babür üzerindeki etkisini anlatan örnek bir bölüm:

اوزمنى اولومكا قرار برديم اوشال باغدا بر سو اقيب كيلادور ايدى وضو قيلدیم ايكى ركعت نماز او قودوم باشيم نى مناجا تقه قويب تىلاك تىلايدور ايدم كيم كوزوم او يقىغا بارب توركور ادور مين كيم خوجه يعقوب خوجه يحي نيك اوغلى حضرت خواجه عبید الله نيك نپرى لارى روبرديم غه ابلق ات مينيب كوب جماعت ابلق سوارلار پلان كيدل يار ديديلار كيم غم يمانكيز خوجه احرار ميني سيزكا يپارديلار ديديلار كيم بيز الارغه اسعانت يتكوروب پادشاهليق مسنديغه اولتورغوزوب بيز هر يرد مشكل ايش توشا بزنى نظريغا كلتوروب ياد ايتسون بز اندا حاضر بولور بيز حالا اوشبو ساعت فتح و نصرت سيزنينك ساريدور باش كوتارنيك اويغانيك اوشال حالدا خوشحال بولوب اويغانديم كيم يوسف داروغه و همراهلارى بر بر كا مصلحت قيلادور لار كيم بهانه قيليب خيل قيلادور...

قتلق محمد برلاس ايتى كيم اخشدين قچيب چققاندا سيزدين ايرلا توشكاندا اندجان كيديم كيم خانلار هم اندجان كليپ تورلار مين توش كوردروم كيم خوجه عبیدالله ديديلار كيم با بر پادشاه كرنان ديكان كنت تا دور باريب انى اليب كيلينك كيم پادشاه ليق انكا تعلق بولوب تور.

“...Ölümü kabul ettim. Bu bahçeden su akıyordu. Abdest aldım. İki rekât namaz kıldım. Başımı münacaata koyup dilek dilerken uykuya dalmışım.

Rüyamda Hoca Yahya'nın oğlu ve Hoca Ubeydullah hazretlerinin torunu olan Hoca Yakup, ak ve kara nişanlı bir ata binmiş olarak ve kalabalık bir cemaatle birlikte karşıma çıktı. Bana şöyle dedi: “Endişe etmeyiniz beni size Hoca Ahrar gönderdi ve dedi ki biz onlara yardım gönderip padişahlık makamına oturtmuşuz, bir yerde zorluğa uğrasa bizi göz önüne getirip yad etsin, biz orada hazır oluruz. Şu anda bile başarı hâlâ sizin tarafınızdadır.

Nakşibendiliğin kurucusu, Muhammed Bahauddin'dir. (Ö. M. 1389), Nakşiliğin Anadolu'da yaygınlaşmasında da Hoca Ubeydullah Ahrar'ın etkisi olmuştur. Vefatı, 893 Rebiülevvel 1487 Ocak'ta Semerkand'tadır. Kabri orada Şeyh Kefşir Mahallesi kabristanındadır. Avcı, Mesut. *Erscheinungsform des Islam im Baburname*, 9-14.

Başınızı kaldırın ve uykudan uyanın.” Bu vaziyette sevinçle uyandım... (kendisini ölümden kurtaran adamları gelince onlara)

“Siz nerden geliyorsunuz ve nasıl haber aldınız?” diye sordum.

Kutluk Muhammed Barlas şöyle anlattı: “Ahsi’den kaçıp çıkarken sizden ayrıldıktan sonra Endican’a geldim. Hanlar da Endican’a gelmişlerdi. Ben bir rüya gördüm. Rüyamda Hoca Ubeydullah bana dedi ki, Babür padişah Kernan denilen köydedir, gidip onu getirin. Padişahlık makamı ona verilmiştir...”⁵³

Hoca Ubeydullah, ailenin ruhanî rehberi idi. Babür yedi yaşına geldiğinde ölmek üzere olduğu bilinen Hoca, doğumunda Babür’e Zahîreddin Muhammed yani “Dinin koruyucusu Muhammed” adını vermiştir.⁵⁴Babür’ün en çok etkisinde kaldığı isim Hoca Ubeydullah’tır. Bundan dolayı Babür, Hoca Ubeydullah’ın manevî desteğini her fırsatta dile getirmiştir. Özellikle hastalığı sırasında ve fetihlerinde bu manevî desteği dile getirmiştir.

Şeyh Ubeydullah yaşadığı dönemde bu bölgelerde hakimiyet kuran beyler üzerinde ve bölge halkının sorunlarında İslamî açıdan da etkili olduğunu yine Babür’ün anlatımında görmekteyiz:

سمرقند اهلی کیم یکرم یکرم پش یل سلطان احمد میرزانیک زمانیدا رفا هیت و فراغت بیل اوتکاریب اید یلار اکثر معامله حضرت خواجه جهتی دین عدل و شرع طر قی بیله ایدی...

“Sultan Ahmed Mirza (ve onun hükümranlılığında yaşayan Semerkand ahalisi), Hoca Ubeydullah Hazretlerinin müridiydi... Hoca hazretlerinin de her işte eli vardı; önemli meseleler çoğunlukla şeriat yoluyla halledilirdi...”⁵⁵

Babür, Hoca’nın sohbetlerine katılmayı şeref olarak kabul etmiş, “hazret” kelimesini kullanarak ona gösterdiği saygıya işaret etmiştir:

(عمر شیخ میرزا) خواجه عبیدالله غه ارادتی بارایدی صحبت لار یغه بسیار مشرف بولوب ایدی حضرت خواجه هم فرزند دیب ایردیبار روان سوادى بار ایدی...

⁵³Babur Mirza, *Babürname*, 118b, 119a, 119b.

⁵⁴Roux, Jean-Paul, *Babur Büyük Moğolların Tarihi*, trc. Lale Arslan-Özcan. (İstanbul: Kabalıcı Yayınevi 2008), 134.

⁵⁵Babur Mirza, *Babürname*, 18b.

“(Ömer Şeyh Mirza) ... Hoca Ubeydullah Hazretlerinin müridiydi ve sohbetleriyle çok defa şereflendirilmiştir. Hoca Hazretleri de ona “oğlum” diye hitap ederdi. Okuyup yazmayı iyi bilirdi...”⁵⁶

Babür'ün Semerkand'da bahsettiği bir diğer alim Mollazâde Molla Osman'dır:

کا بل تو مانلار ی دین لهو کر تومانی نیک چرخ اتلیق کنتی دین دور الغ پک میرزا زمانیدا اون تورت یاشیدا درس ایتقان اوچون ملا مادرزاد دیرلار ایرکاندور لار سمرقند دین باریب کعبه نی طواف قیلیب هر یکا کیلکاندا سلطان حسین میرزا منع قلیب ساخلادی بسیار دا نشمند کیشی ایدی اول زماندا انچه دا نشمند کیشی یوق ایددیرلار کیم اجتهاد مرتبه سیغه تیکاندور ولی اجتهاد قیلما ی دور اندین منقول دور کیم دیرایریمیش کیم کیشی بر نیمه نی کیم اشیتی ینه نچوک انوتور قوی حافظ سی بار ایکاندور

Kâbil tümenlerinden olan Lühûger tümeninin Çarh adlı köyündendir. Uluğ Bey Mirza zamanında daha on dört yaşında ders verdiği için ona Molla Mâderzâd⁵⁷ derlermiş. Semerkand'dan Kâbe'yi tavafa gitmiş, sonra Herat'a geldiğinde Sultan Hüseyin Mirza kendisini bırakmamış ve yanında alıkoymuştu. Mükemmel bir alimdi. O zamanda onun kadar alim bir adam yoktu. Dediklerine göre o içtihat mertebesine varmış fakat içtihat etmiyordu. Onun “Bir adam bir şeyi duyarsa onu nasıl unuttur.” dediğini söylerler. Hafızası çok kuvvetliymiş.⁵⁸

2. 6. Semerkand Esnafı

Babür, şehri tanıtırken en küçük ayrıntıyı gözden kaçırmamaya gayret etmiştir. Bunun en güzel örneklerinden biri de Semerkand esnaflarından bahsettiği bölümdür. Şehrin ekmekçilerine kadar bahsetmeyi ihmal etmemiştir. Ayrıca Semerkand şehrine has bazı özelliklerden bahsederken başka şehir veya ülkeyle kıyaslaması da yine Babür'ün dünyanın birçok yerine gitmemiş olsa da tarih ile ilgili iyi bilgilere sahip olduğunu bize göstermektedir.

شهر سمرقند عجب ارسته شهریست در سمرقند یک خصوصیتی است که در شهرهای دیگر کم بوده هر حرفه کربرا بازار جدای است و مخلوط نیستند طور رسمیست دوکانهای خوب نانوائی و اش پزی خوب دارد در عالم کاغد خوب از سمرقند می براید کاغذجواز تمام از کان کل می اید کان کل در کنار سیاه اب افتاده که این سیاه اب را

⁵⁶Babur Mirza, *Babürname*, 7a.

⁵⁷Anadan doğma alim.

⁵⁸Babur Mirza, *Babürname*, 178a.

اب رحمت هم میکویند يك متاع ديكر سمرقند مخمل قرمزی است كه باطراف و جوانب می برند

“Semerkand şehri fevkalade donatılmış bir şehirdir. Bu şehrin diğer şehirlerde az bulunan bir özelliği vardır. Burada her esnafın ayrı birer pazarı vardır ve böylece birbirleriyle karışmazlar. Usulleri mükemmeldir. İyi ekmekçileri ve ahçıları vardır. Dünyada en iyi kağıt Semerkand’dan çıkar. Cüvaz kağıdı denilen bu tür kağıdın malzemesi Kân-i Gil’den gelir. Kân-i Gil ise Kara-Su (Siyah-Âb) kenarındadır ve bu Kara-Su’ya Âb-ı Rahmet de derler. Semerkand’ın kırmızı kadife kumaşı her tarafa ihraç edilir.⁵⁹

Babür’ün Semerkand’a olan hayranlığını, Semerkand’dan bahsettiği her yerde görmek mümkündür. Ayrıca hayranı olduğu bu şehrin neredeyse en küçük ayrıntısına kadar bahsetmiş olması da Semerkand’a olan hayranlığının bir başka delilidir. Tabi ki Şehir Tarihçiliği bir şehrin sadece coğrafi konumu ve mimarisinden ibaret değildir. Aynı zamanda bu şehri diğer şehirlerden farklı kılan özelliklerinin de anlatılması gerekir. Babür’ün şehrin pazarlarının farklılığından ve özellikle burada üretilen kâğıdın kalitesinden bahsetmesi de konuya güzel örneklerdendir.

2. 7. Semerkand’da Mimari

Babür şehrin mimarisini tanıtırken sadece mimari eserlerin yapılış tarihini vermekle yetinmemiş aynı zamanda mimarinin yapılış tarihine, kimler tarafından yapıldığına ve yapılış amacıyla birlikte mimarî yapının o gün halk yanındaki anlamına da yer vermiştir. Mimarî yapının dinî, siyasî veya kültürel hangi amaçlarla yapıldığını da konu edinmiştir.

عمارات و باغات تیمور بيك و الغ بيك ميرزا در سمرقند و محلات او بسيارست در ارك سمرقند تیمور بيك يك كشك كلانی انداخته چهار اشيانه بكوك سراى مشهور بسیار عمارت عالیست

“Semerkand ve mahallelerinde Timur Bey ve Uluğ Bey’in imaret ve bahçeleri çoktur. Timur, Semerkand erkinde Kök-Saray diye meşhur olan dört katlı fevkalade büyük bir köşk yaptırmıştı.⁶⁰

Bu saray ile ilgili Babür hatıratının bir başka yerinde şu şekilde tanıtır:

از عمارات عالی كه تیمور بيك انداخته یکی این كوك سرايست كه در ارك سمرقند واقع شده این عمارت عجب خاصیتی دارد كه از اولاد تیمور بيك هر كه سر برداشته بر

⁵⁹Babur Mirza, *Babürname*, 47b, 48a.

⁶⁰Babur Mirza, *Babürname*, 45a.

تخت بنشیند اینجا می نشیند و هرکس بداعیه تخت سر می نهد هم اینجا می نهد تا آنکه کنایتی شده در روزگاری که "فلان پادشاه زاده را بکوک سرای برآوردند" یعنی کشتند سلطانعلی میرزای بکوک سرای برورده در چشمان او میل کشیدند باختیار جراح یا بیخواست او به چشمان سلطانعلی میرزا یسپی نرسید فی الحال اظهار نکرد و بخانه خواجه - محمد یحیی رفت بعد از دو سه روز کریخته به بخارا پیش ترخانین رفت و ازین سبب در میان اولاد حضرت خواجه عبیدالله تعصب افتاد و کلان او مرپی کلان شد و خورد او مقوی خورد بعد از چند روز حضرت خواجه یحیی هم به بخارا رفت

Timur Bey'in yaptırdığı büyük imaretlerden biri Kök-Sarayı'dır. Semerkand'ın erkindedir. Bu imaretin garip bir özelliği vardır. Timur Bey'in evlatlarından bir kimse isyan ederek tahta çıkarsa tahta burada oturur. Taht kavgası yüzünden başını kaybederse yine burada kaybeder. Hatta "Filan şehzadeyi Kök-Saray'a çıkardılar." sözü onun öldürüldüğüne kinaye olmuştur.⁶¹

Babür, "Kök-Saray'ının" mimarisinden çok az bahsetmiş bunun yerine bu saraya kıymet kazandıran siyasî yönüne değinmiştir. Hükümdar olan Babür'ün, siyasî yönüyle kendisinden söz ettiren bir yapıya değinmeden geçmiş olması tabiki doğru olmayacaktır.

در ارك سمرقند تیمور بیک يك كَشَك كلانی انداخته چهار اشیا بکوک سرای مشهور بسیار عمارت عالیست یکی نزدیک دروازه آهنین درون قلعه يك مسجد جمعه سنکینی انداخته اکثر سنک تراشانی که از هندوستان برده بوده انجا کار کرده اند و در کتابه پیشطاق مسجد این ایت را که واذ یرفع ابراهیم القواعد الی اخره بانچنان خط کلانی نوشته اند که از نزدیک يك گروه میتوان خواند بسیار عالی عمارتییست در شرقی سمرقند دو باغ طرح انداخته یکی که دورتر است بباغ دولدای موسوم است و ان که نزدیک تر است باغ دلکشاست از دلکشا تا دروازه فیروزه او خیابانست هر دو طرف او چوب تیرک ایستاده کرده اند در دلکشا هم كَشَك كلانی انداخته است در ان كَشَك جنک هندوستان تیمور بیک را تصویر کرده اند دیگر در دامنه پشته کوهک بر سر سیاه اب کان کل که این

⁶¹Babur Mirza, *Babürname*, 37a.

اب را اب رحمت میکویند يك باغ انداخته است موسوم به نقش جهان در محلی که من دیدم خراب شده بود و نامی ازو بیش نمانده در جنوب سمرقند باغ چنار است و بقلعه نزدیک است دیگر در جانب پایان سمرقند باغ شمال و باغ بهشت است ونبیره تیمور بيك پسر جهانگیر میرزا محمد سلطان مرزا در برآمد قلعه سنکین سمرقند يك مدرسه انداخته قبر تیمور بيك و از اولاد او هرکس در سمرقند پادشاهی کرده قبر آنها در ان مدرسه است

Bundan başka, Âhenin kapısına yakın ve kalenin içinde bir de cami yaptırmıştır. Bu caminin taşlarını çoğunlukla Hindistan'dan getirilen taşçılar işlemiştir. Caminin kitabesindeki "İbrahim, İsmail ile beraber Ev'in temellerini yükseltiyor." (el-Bakara, 2/127) ayetini öylesine büyük harflerle yazmışlardır ki bir kürûh mesafeden okumak mümkündür. Bu da çok büyük bir binadır.

(Timur Bey) Semerkand'ın doğusunda iki bahçe yapmıştır. Daha uzakta olan Bağ-Boldı ve diğeri de daha yakında bulunan Bağ-ı Dilgüşâ'dır. Bağ-ı Dilgüşâ'dan Firûze kapısına kadar bir yol yaptırıp iki tarafına kavak ağacı diktirmiştir. Dilgüşâ'da da büyük bir köşk yaptırmış ve bu köşkte Timur Bey'in Hindistan muharebelerini tasvir etmişlerdir. Kûhek tepesinin eteğinde ve Kân-i Gil'in – Âb-ı Rahmet de denilen Kara-Su'nun- üst tarafında Nakş-i Cihan adında bir bağ yaptırmıştır. Benim gördüğüm zaman bu bahçe artık bozulmuş ve dikkate değer bir şeyi kalmamıştı. Semerkand'ın güneyinde ve kaleye yakın yerde Bağ-ı Çınar, Semerkand'ın aşağı tarafında Bağ-ı Şimâl ve Bağ-ı Behişt vardır.

Timur Bey'in torunu ve Cihangir Mirza'nın oğlu olan Muhammed Sultan Mirza da Semerkand'ın dış kurganında (çakar) bir medrese yaptırmıştır. Timur Bey'in ve Semerkand'da padişahlık yapan evlatlarının hepsinin kabri buradadır.

Uluğ Bey Mirza'nın imaretlerinden olan medrese ve Hankah⁶² (tekke) ise Semerkand kalesinin iç tarafındadır. Hankah'ın kubbesi fevkalade

⁶²Hankah: "Büyük tekke, merkez dergâh gibi tarikatlarda Pir makamı, misafirleri minnet altında bırakmamak şartı ile fakir, derviş ve öğrencilere yemek verilen ve misafir edilen yer anlamında kullanılmıştır. Tasavvuf literatüründe hankâh tabiri, "henekâh", "hangâh" veya "hanegâh" şeklinde de geçer. Hangâh, Farsça hângâh veya hâneğâh'tan gelmiştir. Tasavvufa, tarikat terimlerinde "Pir makamı" denilen en büyük tekkeyi ifade etmek için kullanılır. Hangâhlarda o tarikata mensup tekke ve zaviyelerin kayıtları tutulduğu gibi; bu kurumların maddî ve manevî ihtiyaçları da hangâhlar tarafından karşılanırdı. Bu bakımdan hangâhlar tasavvufî birer müessese olmalarının yanında, sosyal yardımlaşma, hayır ve

büyüktür. Onun kadar büyük bir kubbenin dünyada bulunmadığını söylerler. Bu medrese ve Hankah'ın yanında Mirza Hamamı diye bilinen güzel bir hamam yaptırmıştı. Döşemesi muhtelif taşlardandır. Horasan ve Semerkand'da onun gibi başka bir hamam daha yoktur.

Bir de medresenin güneyinde Mescid-i Mukattâ dedikleri bir mescit yaptırmıştır. Mukattâ (kesilmiş, ayrı) denilmesinin sebebi parça parça ağaçların yontulup İslamî ve Çin usulü nakışlarla işlenmesindedir. Bütün duvarları ve çatısı bu tarzdadır. Bu mescidin kiblesi ile medresenin kiblesi arasında çok büyük fark vardır. Herhalde bu mescidin kible yönünü yıldızlara göre tayin etmişlerdir.

Yaptırdığı diğer büyük binalardan biri de Kûhek tepesinin eteğinde bulunan ve içerisinde zic⁶³ yazma aleti olan üç katlı rasathanedir. Uluğ Bey Mirza bu rasat ile Zic-i Gürgani'yi yazmıştır ki dünyada hâlâ bu zic diğerlerinden daha fazla kullanılmaktadır.

Kûhek tepesinin batı tarafındaki eteğinde Bağ-ı Meydan adlı bir bahçe ve bahçenin ortasında Çihil-Sütûn dedikleri büyük bir bina yaptırmıştır (Uluğ Bey). İki katlı ve sütunları tamamıyla taştan olan bu binanın dört köşesine minareye benzer dört tane burç konulmuştur. Üst kata bu kulelerden çıkılır. Diğer her yerde taş sütunlar vardır. Bunların bazıları bükümlü, bazıları oluklu yapılmıştır. Üst katın dört tarafı eyvanlı olup sütunları taştır ve ortasında dört kapılı bir oda vardır. Binanın kürsüsünü baştan başa taşlarla döşemişlerdir.

Binadan Kûhek tepesine doğru gidildiğinde tepenin eteğinde bir bahçe daha yaptırmış, orada da büyük bir saray inşa ettirmiş ve onun içine taht olarak büyük bir taş koydurmuştur; uzunluğu tahminen on dört on beş, genişliği yedi sekiz ve yüksekliği de bir karıdır. Bu büyük taşı epeyce uzak bir yerden getirmişlerdir. Ortasında da bir çatlak vardır ve dediklerine göre bu çatlak buraya getirildikten sonra oluşmuştur. Bu bahçede bir çâder daha yaptırmıştır. Duvarları tamamen çini olduğundan ona Çinihane derler. Bunları özel adamlar göndererek Çin'den getirtmiştir.

şefkat kaynağı da idiler. Tekke manasına da gelen Farsça hangâh kelimesi, Arapça'ya hankah şeklinde geçmiştir. Hangâha bağlı olanların büyüklerine "tekke" küçüklerine de "zâviye" adı verilirdi." Avcı, Mesut. *Erscheinungsform des Islam im Baburname*, 289-290.

⁶³Zic: veya Zeyr; eskiden yıldızların yerlerini ve hareketlerini belirtmek için hazırlanmış cetvel.

Semerkand Kalesi’nin içinde Mescid-i Laklaka denilen eski bir bina vardır. Bunun ortasında yere ayakla vurulunca “laklak” diye ses gelir. Bu garip bir şeydir ve sırrını hiç kimse bilmez.⁶⁴

Uzun olarak aldığımız bu bölümde Babür, Semerkand’ın en meşhur yapılarını saymıştır. Fakat sadece isimlerini vererek geçmemiş, yapıyı yaptıran kişiden, hangi amaç için yapıldığından ve bugünkü durumundan da bahsetmiştir. Bazı yapıları en ince ayrıntısına kadar anlatmış, bazılarında ise kısa bir tanıtımı yeterli bulmuştur. Yapıları tanıtırken dikkat çekici hususlardan biri de Babür’ün bu yapılarda o günde kullanılan birtakım hususları da anlatmış olmasıdır. Örneğin mescidin kiblesinin yıldızlara göre belirlenmiş olması ihtimalini anlatması gibi.

2. 8. Semerkand’da Edebiyat

Babür’ün kendisi de edebiyata meraklı, şiir yazar, divanı olan birisidir. Kendi döneminin ve **öncesinin** edebiyatçılarına büyük ilgi göstermiş; bazen şairlerin kitaplarından bahsetmiş, bazen de bu şairlerin mısralarından hatıratına almıştır. Babürnâme’de yer yer kendi gazellerinden ve o dönemin meşhur şairlerinin şiirlerinden de bahsetmiş ve hatıratına almıştır. Semerkand’ta şair ve şiir ile ilgili bir örnekten bahsederken şunları söylemiştir:

در سمرقند غزلهای بایسنغر میرزا انمقدار شایع است که هیچ خانه نباشد که
اشعار میرزا در ان خانه نبوده باشد

“Semerkand’da Baysungur Mirza’nın⁶⁵ gazelleri o kadar yayılmıştı ki Mirza’nın şiirleri bulunmayan ev çok azdı.”⁶⁶

Babür Semerkand’da bulunmuş olan büyük bir edebiyatçıdan daha bahsetmiştir:

ینه علیشیر پک نوای ایدی پکی ایماس ایدی بلکه مصاحبی ایدی کچک لیکی دا هم
مکتب ایکاندورلار خصوصیت بسیار ایکاندور بیلمان نی جریمه بله سلطان ابو سعید میرزا
هری دین اخراج قیلدی سمرقند غه باردی نچه یل کیم سمرقند ته ایدی احمد حاجی پک
مرپی و مقوی سی ایدی علیشیر پک نیک مزاجی نازک لوك بله مشهوردور ال نزاکتینی دولتی

⁶⁴Babur Mirza, *Babürname*, 45a, 45b, 46a, 46b, 47a, 47b.

⁶⁵*Baysungur Mirza*: Timur Bey’in torunu Ebu Said Mirza’nın oğlu Sultan Mahmud Mirza’nın ikinci oğludur.

⁶⁶Babur Mirza, *Babürname*, 68b.

نيك غرورى دين تصور قیلور ایردیلار انداق ایماس ایکا ندور بو صفت انکا جلی ایکاندور
سمرقند ته ایکاندا هم اوشمونداق نازک مزاج ایکاندور.

علیشیر پک نظیری یوق کیشی ایدی ترکی تیل پله تا شعر ایتیب تورلار هج کیم
انجه کوب و خوب ایتقان ایماس ...

ینه موسیقی دا یخشی نمه لار باغلابتور یخشی نقش لاری ویخشی پش رولاری
باردور اهل فضل و اهل هنرغه علیشیر پک چه مرپی و مقوی معلوم ایماس کیم هرکز پیدا
بولمیش بولغای...

اوغول و قیز و اهل و عیال یوق عالم نی طوری فرد و جریده اوتکاردی اوایل مهرداد

ایدی

Ali Şîr Nevâî: Sultan Ebu Said Mirza'nın hangi kabahatinden dolayı onu Herat'tan ihraç ettiğini bilmiyorum ama Semerkand'a gitti ve orada bulunduğu birkaç yıl içinde (Sultan Melik Kâşgârî'nin oğlu) Ahmed Hacı Bey onun mürebbi ve hamisiydi.

Ali Şîr Bey emsalsiz bir adamdı. Türk diliyle o kadar çok şiir söylemiştir ki kimse o kadar çok ve güzel söylememiştir. Altı mesnevi yazmıştır; beşi Hamse'ye benzetilmiş, biri de Mantıkeltayr vezninde ve Lisaneltayr adındadır. Garâibüssıgar, Nevâdirüşşebâb, Bedai'ülvasat ve Fevâidu'lkıber adında dört gazel divanı oluşturmuştur. Rubaileri de vardır. Bundan başka bazı eserleri de vardır fakat bu söylenenlere nispetle daha aşağı ve daha zayıftır.⁶⁷

Babür bir yerde Ali Şîr Nevâî'nin kendisine mektup yazdığından bahseder.⁶⁸ Babür'ün Semerkand'ı ikinci defa aldığı dönemlerde Ali Şîr Bey Semerkand'da değildir ama hayattadır.

Babür yazar ve sanatçılar arasından iki tanesine daha fazla değer vermiştir. Biri ünlü şair Camî diğeri ise Türk dili hususunda usta olan Ali Şîr Nevâî'dir. Babür'ün Ali Şîr Nevâî'ye olan hayranlığını Babürnâme'de görmek mümkündür. Onun daha çok o günkü insanlara kıyasla çıkarılıktan uzak ve saf bir hayat yaşamasını ve o dönemin sanatları üzerinde oluşturduğu

⁶⁷Babur Mirza, *Babürname*, 170b, 171a.

⁶⁸Babur Mirza, *Babürname*, 86b, 87a.

etkileri yer yer överdi. Kendisi ile bazen mektuplaştığı bilinmektedir. Ali Şîr öldükten sonra Herat’a giden Babür, Ali Şîr’in evinde kalmıştır.

Babür’ün hatıratında da görüleceği gibi tüm hayatı boyunca edebiyat ile güçlü bir bağı olmuştur. Babürnâme’nin bir kısım yerlerinde bulunan şiir bölümleri, bir divan meydana getirmiş olması, Arûz ile ilgili bir Risale yazmış olması ve birçok sanatçıyı ve şairi gözetimine almış olması onun edebiyat ile kurduğu bağı görmek açısından önemlidir.

Sonuç

Babür’ün Semerkand ile ilgili anlattıkları incelendiğinde Şehir Tarihciliğinin en güzel örneklerinden birini görmüş olacağız. Semerkand’ın siyasî tarihini, coğrafi özelliklerini, kültürünü, edebiyatını, mimarisini; kendisine bağlı küçük vilayetlerini, bitki örtüsünü, esnaflarını ve pazarlarını anlatacak kadar şehri ayrıntılı biçimde incelemiştir. Babür, Semerkand’a olan hayranlığını yeri geldikçe vurgulamıştır. Hatıratında “dünyanın en güzel yeri” ifadesini Semerkand için kullanmıştır. Semerkand’a duyulan bu hayranlık, Babür’ün Semerkand’ı üç defa kaybetmesine rağmen tekrar tekrar almasına vesile olmuştur. Bir başka yerde “korunmuş şehir” ifadesini de yine Semerkand için kullanmıştır. Bunun sebebi pek bilinmese de Babürnâme’deki bazı ifadeler incelendiğinde Şeyh Ubeydullah Ahrar gibi tasavvuf büyüklerinin Babür’ün babası, kendisi ve orada yaşayan halk üzerinde büyük etkisinin olmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Hoca Ubeydullah gibi daha birçok alimin ve tasavvuf büyüğünün burada yaşamış olması Semerkand’a ayrı bir manevî hava kattığı bir gerçektir. Çünkü Babür zorluklarla mücadele etmek durumunda kaldığında bu yöredeki manevî zatlardan ve özellikle Hoca Ubeydullah’tan manevî destek istemiştir. Hastalığında şifa bulmasına vesile olan durumun dahi Şeyh’in bir kitabı ile ilgili yaptığı çalışma olduğunu ifade etmiştir.

Bunların yanı sıra Kâbil’in ele geçirilmesinden Hindistan’a yönelik seferlere kadar olan süre (1509-1519) Babürnâme’de kayıp olmasından dolayı bu yıllara ait bilgileri hatıratın yola çıkarak bulmak mümkün değildir. Bu zamanlara ait bilgilere ancak o dönemde yazılmış tarih kitapları benzeri yazılı belgeler veya sikkeler üzerinden ulaşabilmekteyiz.⁶⁹Bu dönemde Babür, Safevi Devleti’nin kurucusu Şah İsmail ile birlikte olmuştur. Babür, 1511 yılında Semerkand’ı bu defa Şah İsmail’in bir temsilcisi olarak yeniden ele geçirmiştir. Köprülü’nün ifadelerine göre Babür, Semerkand’da Şah İsmail

⁶⁹ Dale, Stephen F. *The Garden of the Eight Paradises: Babur and the Culture of Empire in Central Asia, Afghanistan and India (1483-1530)*, (Leiden: Brill Verlag, 2004), 234-235.

adına bir hutbe okutmuş ve yine onun adına para bastırmıştır.⁷⁰Bu yüzden F. Grenard, F. Dale gibi bir kısım tarihçiler hatıratın bu döneme ait yıllarının kasıtlı olarak kaybedildiğini söylemişlerdir. Çünkü Babür gibi Sünnîliği bütün mezheplerden üstün gören, Şiiliği ağır eleştiren bir kişinin Şii bir hükümdarın gözetimi altında olması, bu hükümdar adına hutbe okutması Babür için utanılacak bir durum idi.⁷¹ Köprülü'nün de ifade ettiği gibi Babürnâme'de Şah İsmail ve Şiilik hakkında bu dönemlerin neden yer almadığını da aydınlatmış olur.⁷² Babür daha sonra sünnî inancına geri dönmüştür.

Babür Semerkand'ta kendisine düşmanlık ve kötülük yapan birtakım hükümdarlardan bahsetmiş olsa da her tarafta bunu yapmamıştır. Babür'ün Semerkand ile ilgili yazıları kısmen hayranlık duyduğu yönleri anlatmak olmuştur.

Kaynakça

- Amadeus Kaiser. *Denkwürdigkeiten des Zehir-Eddin Muhammed Baber, Kaisers von Hindustan*. Trc. John Leyden, William Erskine. Leipzig: Nabu Press, 2011.
- Aslanapa, Oktay. *Türk Cumhuriyetleri Mimarlık Abideleri*. Ankara: Türk Kültür ve Sanat Ortak Yönetimi, 1996.
- Azimcanova, Sebahat; Kayumov, Aziz. *Zahiriddin Muhammed Babir Eserler*, 3 Band, Taşkent: Taşkent Bediiy Edebiyat Neşriyatı, 1965.
- Avcı, Mesut. *Erscheinungsform des Islam im Baburname*. Berlin: Logos Verlag, 2017.
- Bababekov, H. (vd) *Özbekistan Tarihi*. Taşkent: 2000.
- Babur Mirza, Zahrudin Muhammad. *Baburnama*. Trc. Abdürrahim Han, Trc. Wheeler Thackston, Jr. Harvard: Department of Near Eastern Languages and Civilizations of Harvard University, 1993.
- Barthold, V.V.. *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*. haz. Hakkı Dursun Yıldız. İstanbul: Kronik Kitap, 2017.
- Belâzûrî, Ahmed b. Yahyâ. *Fütûhu'l-Buldân*. trc. Mustafa Fayda. İstanbul: Siyer Yayınları, 2013.
- Berdimmuradov, Emriddin. *Guri Emir Mekberesi*. Taşkent: 1996.

⁷⁰ Köprülü, Fuad, "Babur", *The Encyclopedia of Islam*, vol. I. (Leiden: Brill, 1986), 848. Şu ana kadar Köprülü'nün iddia ettiği gibi Şah İsmail adına bastırıldığı söylenen Sikkelerden hiç bulunmadığını söyleyen araştırmacılar da olmuştur. İslam, Riyazul, İndo-Persian Relations, (Tahran: 1970), 193.

⁷¹ Grenard, Fernand, *Babür*, trc. Orhan Yüksek, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971), 92.

⁷² Köprülü, "Babur", 848.

- Beveridge, Annette. *The Bábar-Náma, Being The Autobiography of the Emperor Babar, the Founder of the Moghul Dynasty in India*, London: Luzac and Co., LTD., 46, Great Russell Street, 1971.
- Brockelmann, Carl. *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*. trc. Neşet Çağatay. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.
- Chavannes, E. *Batı Türkleri*. trc. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2013.
- Dale, Stephen F. *The Garden oft he Eight Paradises: Babur and the Culture of Empire in Central Asia, Afghanistan an India (1483-1530)*. Leiden: Brill Verlag, 2004.
- el-Askalânî, İbn Hacer. *el-İşâbe Fî Temyîzi's-Şahâbe*. Trc. Naim Erdoğan. İstanbul: İz Yayıncılık, 2009.
- Fayda, Mustafa. "Siyer ve Meğâzî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37: 324-326. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Gibb, H.A.R. *Orta Asya'da Arap Fetihleri*. Trc. Hasan Kurt. Ankara: Çağlar Yayınları, 2005.
- Göncüoğlu, Süleyman Faruk. *Tarih Nasıl Yazılır? Tarih için çağdaş bir metodoloji*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.
- Grenard, Fernand. *Babür*. trc. Orhan Yüksek. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971.
- Hofman, Henry. *Turkish Literature A Bio- Bibliographical Survey, Section III, Moslim Central Asian Turkish Literature Being in the Main*. Utrecht: BRILL, 1969.
- Humphreys, Stephen. *İslam Tarih Metodolojisi – Bir Sosyal Tarih Uygulaması*. Trc. Murtaza Bedir, Fuat Aydın. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2004.
- İbnü'n-Nedîm. *el-Fihrist*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010.
- İbnü'l Esîr, Ali b. Muhammed b. Abdilkerîm el-Cezerî eş-Şeybânî. *İslâm Tarihi El-Kâmil fi'târîh Tercümesi*. trc. Heyet. İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2016.
- İbnü'l Esîr, *Usdu'l-Gâbe fi Ma'rifet's-Sahâbe*. thk. Muhammed İbrahim el-Benna, Muhammed Ahmed Âşûr, Mahmud Abdulvâhib Fâyid. Beyrut, Dâru's-Şa'b, trz.
- İbnü'l-Fakîh el-Hemedânî. *Kitâbü'l-buldân*. nşr. M.J. de Goeje. Leiden: 1885.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdulkadir el-Arnâvût, Beşşar Avvâd Ma'ruf. Dımaşk / Beyrut: Daru İbn Kesîr, 2018.
- İslam, Riyazul. *İndo-Persian Relations*. Tahran: 1970.
- Kahhar, Tahir. *Hür Türkistan Üçün*. Taşkent: 1994.
- Kazvinî, Zekeriya b. Muhammed b. Muhammed. *Âsâru'l-Bilâd*. Beyrut: tarihsiz.

- Kitapçı, Zekeriya. *Orta Asya Türklüğünün Büyük İslam Kültür ve Medeniyetindeki Yeri*. Konya: Damla Ofset, 1995.
- Köprülü, Fuad, "Babur", *The Encyclopedia of Islam*, vol. I. (Leiden: Brill, 1986), 848.
- Kurt, Hasan. "Mâverâünnehir Bölgesinde Fetihler". *İslam Tarihi ve Medeniyeti -3- Emeviler*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.
- Mukaddesî, Muhammed b. Ahmed. *İslam Coğrafyası (Ahsenü't-Takâsîm)*. Trc. D. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2015.
- Ramazanoğlu, Gözde. *Orta Asyada Türk Mimarisi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.
- Roux, Jean-Paul. *Babur Büyük Moğolların Tarihi*. trc. Lale Arslan-Özcan. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi 2008.
- Schaeder, H. H. "Semerkand". *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*. Eskişehir: M.E.B Devlet Kitapları, 2001.
- Sezgin, Fuat. *Geschichte des Arabischen Schrifttums*. Mainz: BRILL, 1967.
- Schönig, Claus. "Die Betrachtung der Natur im Baburname". *Beiträge zum Göttinger Umwelthistorischen Kolloquium 2008-2009*. Nşr. Bernd Herrmann. Göttingen: OPAC, 2009.
- Schönig, Claus. *Finite Prädikationen und Textstruktur im Babur-name*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1997.
- Strabo, V, *The Geography of Strabo*, trc. H. L. Jones, (Harward: Harward Unv. Press, 1961),
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Tarihu'r-rusûl ve'l-mulûk*, nşr. M.J. de Goeje, Leiden: 1879-1898.
- Ya'kûbî. *Ülkeler Kitabı (Kitâbü'l-Buldan)*. trc. Murat Ağarı. İstanbul: Ayışığıkitapları, 2019.
- Yâkût el-Hamevî. *Mu'cemü'l-büldân*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008.
- Yıldırım, K.. "Türk Menşeli Çin Aileleri-II". *Türkiyat Mecmuası*. C.25/Güz. 2015, 359-371.